

Højby Sø blev genskabt som en af de første i landet

Allerede i slutningen af 1700-tallet blev vandstanden sænket i Højby Sø. Initiativtageren var Odsherred Kron-gods, dvs. kongen, der ejede den store ejendom Borrevang.

Tidens tanker om landboreformer opfordrede til kamp mod de voldsomme oversvømmelser af landskabet, der gang på gang ødelagde den effektive landbrugsdrift. Ved Højby lod krongodset grave en dyb rende tværs gennem bakkedraget, der adskilte søen fra Nygård Sø, halvanden kilometer længere mod øst. Fremover ville tøbrud og større mængder nedbør blive bortledt gennem kanalen til Nygård Sø og derfra videre til Paje Sø og ud i havet.

I 1832 solgte Frederik VI Borrevang med Højby Sø til Mads Andreasen, der senere (i 1846) solgte den til Peter Lønborg Jensen. ‘

Samme år beskrev J.H. Larsen sø-

en med disse ord: »Mod syd med lave, stenede og sandede bredder, leret, stenet og mudret bund. Dybde fra to til 10 alen vand [1 alen = 0,63 meter], foruden mudder; klart vand, meget fiskerig. Areal 78 tdr. land [43 hektar]. Dens flodemål skal ved forsøgt udgravning være sjunket. Den er i dybet og omkring ved de vestlige og nordre bredder temmelig sivbegrøet.«

Den nye ejer kastede sig ind i kampen mod vandmasserne. Han lod grave en ny afløbskanal fra østen-den af søen, forbi Borrevang og den hidtidige afløbskanal, hvorefter den nye kanal fortsatte mod nord til Ravnemose og derfra ud i Kattegat. Det betød bedre afvanding af både Højby Sø og Ravnemose.

De opgravede jordmængder blev læsset af i mose- og vandhuller og brugt til nivellering af sumpede arealer. Disse gravearbejder, der forandrede egnen omkring Højby Sø gan-

En hestegang var yderst nyttig, før man fik motorer ude på gårdene. Det var en mekanisk indretning, der gjorde det muligt at overføre hestens trækraft til en arbejdsmaskine som f.eks. et tærskværk eller en pumpe som ved Højby Sø. Foto: Historisk Atlas.

ske radikalt, blev gennemført især i årene 1855 til 1868.

I samme årti voksede interessen for de kulturtekniske forbedringer af dyrkningen ganske kolossalt. Odsherred Krongods havde allerede i 1841

Højby Sø

Fire kilometer vest for Nykøbing blev Højby Sø på 40 hektar tørlagt omkring år 1870.

Afvandingen blev effektiviseret med statsstøtte to gange i perioden 1934-52, men projekterne var ikke langtidsholdbare. Et sidste forsøg på forbedring af afvandingsforholdene mislykkedes i 1980'erne.

Kommunalt forberedt projekt for genskabelse af 40 hektar sø blev realiseret i 1990 af Miljøministeriet.

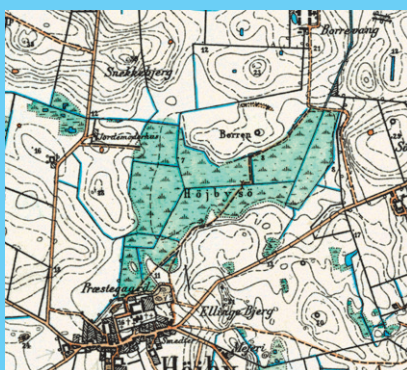
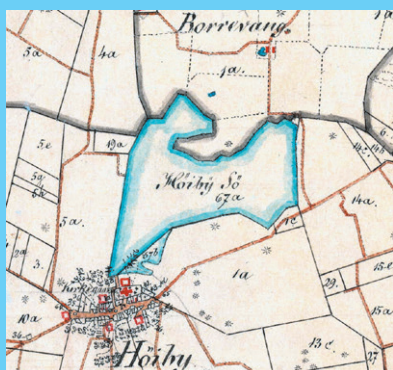
Rekreativt anlæg med afmærkede stier ved søen. Pumpestationen er bevaret med miniudstilling om genopretningen som natur.

Prisen for projektet inkl. de kommunale arealer var ca. 7,5 mio. kr. i 20012-værdi. Staten er enejer af søen og dens nærmeste omgivelser.

Kortene er fra ca. 1820, 1897 og 1993.

Odsherred Kommune.

Koordinater: 6199954, 662772.

Denne billedserie viser landskabets forandring nord for Højby Kirke og Holtegården (th. for kirken) gennem mere end et halvt århundrede. Til venstre er vi i 1935, så følger 1950 med græssende kvæg, og endelig er der kommet vand på i 1990. Fotos: Søren Bay (s/h), Henning Maul (farve).

igangsat inddæmningen af Sidinge Fjord otte kilometer længere mod syd, og fra 1842 gjorde man klar til udtørringen af Klintsø halvanden kilometer længere mod nord. For ejeren af Borrevang lå det lige for at give sig i kast med den endelige løsning på vandproblemerne i Højby Sø.

I 1870 installerede gårdejer Peter Lønborg Jensen (1819-1888) en vand-snegl, der blev trukket af en hestegang, ved søens nordøstlige vig. Når hesten lagde sine kræfter i rundgangen, »skruede« den søens vand op i afløbskanalen, hvorfra det løb videre mod nord til Kattegat. Kapaciteten var noget begrænset, men det betød meget, at søen ingen større tilløb havde, og at oplandet blot var på 325 hektar.

I løbet af nogle årtier blev søen tømt. Målebordsbladet fra 1897 viser med al tydelighed, at vandet var pumpet ud og søbunden omdannet til eng, som man havde ønsket det. Imidlertid betød udtørringen også starten på en række nye problemer.

Utilfredsstillende afvanding

Forudsætningen for at kunne udnytte den tørlagte Højby Sø til landbrug i form af afgræsning og høslet var en fortsat udpumpning af vand. Og behovet blev ikke mindre med årene. Det skyldtes, at der gradvis skete en sammensynkning af jordbunden i takt med udtørringen, men også som resultat af den organiske omsætning af humusstoffer i søbunden.

Hestegangen med vandskruen blev derfor afløst af en mere effektiv vindmotor i 1919, samtidig med at der blev

foretaget en yderligere uddybning af afvandingsgrøfterne på initiativ af Borrevangs nye ejer, Axel Sebbelov (1888-1936). Han havde giftet sig til ejendommen samme år.

I 1934 blev der installeret en såkaldt »Jepsen Skruerpumpe«, og i 1939 opførtes der med bistand fra Hedeselskabet et egentligt pumpehus med elektriske pumper, samtidig med at en del af den tilstrømmende nedbør blev ført uden om afvandingsanlægget ved afskærende grøfter. Dette arbejde blev delvis betalt af skatteyderne med tilskud og lån efter Grundforbedringsloven af 1933. Normalt modtog man 50 procent som direkte tilskud, mens resten kunne lånes på fordelagtige vilkår. Selve 1939-lånets størrelse er ikke kendt, men det har været betydeligt. I 1945 var restgælden 13.200 kr.

En drivende kraft i Højby Sø-projektet var gennem alle årene kommuneingeniør Henning Maul (f. 1941). Han var ansat i Trundholm Kommune i årene 1975-1990 og banede vejen for projektet. Foto: privateje.

(272.370 kr. i 2012-værdi) efter fem års afdrag.

Trods denne betydelige investering fungerede afvandingen alligevel ikke tilfredsstillende.

Som led i grundforbedringsprojektet havde man uddybet hovedkanalen gennem søbunden, men arbejdet havde været meget vanskeligt, fordi der skulle graves i fire meter dynd. På en strækning havde det været nødvendigt at rørlægge kanalen, og rørene havde man måttet anbringe på træpæle. Ifølge Hedeselskabet forudså man allerede dengang, at der »ad åre« måtte gennemføres en større uddybning, og ganske forudseende var pumpehuset forberedt rent byggeteknisk til en sænkning af pumpedybden.

Men at begrebet »ad åre« kun skulle betyde 3-4 år, havde næppe nogen regnet med.

Gammel gæld skal også med

Allerede i 1944 var både Hedeselskabet og Statens Landvindingsudvalg blevet kontaktet, og i marts 1945 mødtes man på Borrevang i anledning af »sagen Højby Sø«.

Til stede var tre mand fra Statens Landvindingsudvalg, ejeren af Borrevang enkefru Rigmor Sebbelov (1891-1967), gårdens bestyrer, ingeniør Frode Ebert fra Hedeselskabet, en repræsentant for Grundforbedringsudvalget for Holbæk Amtsrådsreds samt den lokale landbrugskonsulent.

Mødet blev fra start domineret af Hedeselskabets ingeniør Ebert, der allerede havde et projektforslag klar med en overslagspris på 40.000 kr.

(825.365 kr. i 2012-værdi). Tanken var ifølge ingeniør Ebert, at staten skulle betale de to tredjedele med et tilskud efter Landvindingsloven. Men dermed ville det ikke være gjort. Enkefru Sebbelov skyldte stadig 13.200 kr. (272.370 kr. i 2012-værdi) på Grundforbedringslånet fra 1939, og både hun og Hedeselskabet fandt det rimeligt, om denne gæld kunne blive »inddraget« i det nye projektilskud.

Kunne denne manøvre gennemføres, ville gælden med et slag være reduceret med to tredjedele til 4400 kr. (90.790 kr. i 2012-værdi). Den ordning var nok værd at slå et slag for.

Begejstringen var dog behersket blandt landvindingsudvalgets medlemmer. Man var ikke sikker på, at der kunne gives statstilskud to gange til den samme grundforbedring. På den anden side havde man gjort det flere gange før, understregede Hedeselskabets ingeniør, og landbrugskonsulenten mente, at »man burde stille sig large. Der har nu været brugt så mange penge på Højby Sø af Borrevangs ejere, og nu bør afvandingen bringes helt i orden«.

Om konsulentens mærkværdige logik gjorde udslaget, kan ikke udledes af mødereferatet, men det endte med, at fru Sebbelov fik to tredjedele statstilskud til at betale gårdens gamle grundforbedringsgæld.

Efter mødet besigtigede man de vandlidende arealer mellem de skrånende bakker. Her er beskrivelsen af Højby Sø anno 1945:

»Der var stærkt tuede partier. Et sted, hvor grønsværen var borte, var det næsten umuligt at færdes. Hele overfladen gynger stærkt, når man færdes hen over arealet. Afløbet fra søen er en meget dyb kanal med stensætning for neden gennem højt terræn«.

Synet af den gyngende grund har sikkert fjernet den sidste tvivl hos Statens Landvindingsudvalg om projektets nødvendighed. Man tog tilbage til København med en positiv stemning og besluttede at sige ja.

Allerede i september 1945 forelå anbefalingen fra Statens Landvindingsudvalg. Man indstillede et projekt til 45.000 kr. (928.536 kr. i 2012-værdi) til to tredjedele tilskud og resten som lån, og heri var medtaget »ældre gæld

Den druknede skov i sydenden af søen blev brugt som hvileplads af fuglene, men efterhånden er alle de rådnende træer fældet af stormenes hærgen og isgang om vinteren.

til ca. 5.900 kr.« Arealet udgjorde 30 hektar, og arbejdet forventedes fuldført pr. 1. november 1947. Hedeselskabet og amtsvandinspektøren i Holbæk skulle gennemføre det.

Helt så nemt kom det dog ikke til at gå. Arbejdet kunne først sættes i gang, når der forelå tilladelse fra Arbejdsministeriet, og den lod vente på sig. Imens svulmede prisen, mens årene gik.

Først efter seks års venten lykkedes det i 1951 at komme i gang, men nu måtte der ansøges om en merbevilling på grund af prisstigningerne, så prisoverslaget voksede til 56.000 kr. (883.468 kr. i 2012-værdi).

Da arbejdet ved udgangen af 1952 stort set var tilendebragt, måtte man endnu en gang ud med tiggerskålen og bede om en forhøjelse til 70.000 kr. (1,079 mio. kr. i 2012-værdi). De samlede udgifter landede dog på 68.109 kr. (1,050 mio. kr. i 2012-værdi).

Og så var der den gamle gæld.

I de forløbne år var grundforbedringslånet blevet betalt ud, men undervejs havde Borrevang fået ny ejer, og han havde frasolgt flere parceller i den tørlagte sø. Landbrugsministeriet besluttede dog at give tilskud til den gamle gæld alligevel, selvom den for længst var betalt. Pengene skulle udbetales »til den, der har indfriet Grundforbedringslånet«.

Staten tager over

Tredive år holdt millioninvesteringen i forbedret afvanding, men så var det atter galt. Det tykke dyndlag skabte fortsat sætningsproblemer. Helt op til 140 centimeter sank bunden med.

Til trods for at staten ikke længere betalte tilskud, blev der i 1984 gjort et sidste forsøg på at opretholde afvandingen ved at udvide pumpekraften og oprense afvandingsgrøfterne, men projektet mislykkedes, og entreprenøren tabte alle sine penge. Løbet var kørt efter mere end 100 års afvanding.

Allerede i 1975 havde Trundholm Kommunes nyansatte kommuneingeniør, Henning Maul, sikret sig, at de kommunale udbygningsplaner for søområdet ikke kom til at blokere for en eventuel genetablering af søen.

Efter det mislykkede afvandingsprojekt i 1984 var vejen banet for en mere positiv dialog om at genskabe søen, men lodsejerne stod dog fast på et ufravigeligt krav om erstatningsjord for de arealer, som de skulle afgive. De ville have dyrkbar jord, hektar for hektar.

Kommunalt var der politisk accept af et projekt, men der var ingen penge. Rent fagligt kunne det også være tvivlsomt, om søen overhovedet kunne genskabes. Ville der være vand nok efter så mange års tørlæggelse? Og hvad med de store mængder af

humusstoffer i jorden – ville der ikke straks komme bundvendinger i en ny sø? Og hvad med myggeplagen?

Kommuneingeniør Maul forsøgte i 1986 at få Landbohøjskolen med på en undersøgelse, men det var for stor en mundfuld for den højere læreanstalt. Så indhentede han en pris på et projektforslag fra et ingeniørfirma, men det ville koste 250.000 kr. (465.350 kr. i 2012-værdi). Kommunalbestyrelsen valgte dog at sige ja og bevilgede de mange penge, og rapporten blev afleveret i 1988. Søen kunne genskabes, fastslog ingeniørrapporten, men det ville ikke være billigt. 4,5 mio. kr. (7,7 mio. kr. i 2012-værdi) lød prisoverslaget på.

Første naturprojekt

I samme periode var de moderne tanker om godt miljø og naturgenopretning slået igennem i offentligheden, som hellere så smukke landskaber end bjerge af EF-sponseret overskudskorn.

Det gjaldt også i Trundholm Kommunalbestyrelse, men helt tabte politikerne dog ikke hovedet. De traf ganske vist beslutning om en genskabelse af søen i 1988, men projektet skulle finansieres udefra.

Pumpehuset, der blev opført med statsstøtte omkring 1950, er bevaret i nordenden af søen, men tjener som udstillingslokale i dag.

Denne elegante søfugl er en hudvinget terne, som kun optræder sjældent i Danmark. Den ligner vores egen sortterne, men yngler i Østeuropa. Ved Højby Sø er den observeret en eneste gang, i maj 1997, men til gengæld i en enorm flok på 110 fugle. Foto: Luc de Graaf.

Da smilede heldet til Højby Sø.

Skov- og Naturstyrelsen i Miljøministeriet havde netop modtaget de første millioner af de såkaldte »naturforvaltningsmidler« som konsekvens af loven om naturforvaltning, der var blevet vedtaget af Folketinget i 1989, så styrelsen var på jagt efter egnede projekter. Begrebet »naturgenopretning« var få år tidligere kommet til verden som et af tidens nye modeord, og nu ville ministeriet gerne vise handlekraft.

Højby Sø blev den første naturlokalitet, Miljøministeriet genskabte med tilskud efter loven. I et frugtbart samarbejde med Trundholm Kommune, der stillede sit færdige projektforslag vederlagsfrit til rådighed og også investerede en række kommunalt ejede ejendomme (ca. 21 hektar) i projektet, gennemførte Skov- og Naturstyrelsen projektet på rekordtid.

I samarbejde med kommunens dygtige folk blev der skaffet den nødvendige erstatningsjord, så søarealet kunne overtages i november 1989, hvorefter man afgravede 40.000 kubikmeter jord nærmest byen efter ønske fra kommunen, da nogle beboere frygtede, at en alt for lav vandet sø ville udvikle sig til et myggeinficeret sumpområde.

Styrelsen havde insisteret på at

blive enejer af søen hele vejen rundt, så man havde styr på anvendelsen, men det betød også, at man havde ansvaret for eventuelle ulemper.

I november 1990 blev der slukket for pumperne og Højby Sø Pumpelag ophævet, hvorefter den nyskabte sø blev indviet af daværende miljøminister Lone Dybkjær (R), umiddelbart før hun gik af som minister 18. december 1990. Søen i dens nuværende udstrækning var først en realitet fra december 1992.

Den samlede pris for projektet, inkl. de kommunale arealer, kunne opgøres til ca. 4,7 mio. kr. (7,5 mio. kr. i 2012-værdi).

Fisk, fugle og fritidsfolk

Noget myggehelve udviklede Højby Sø sig ikke til. Derimod kom der hurtigt en pæn fiskebestand med skaller og små aborrer som de vigtigste arter, men også med rovfisk som gedder og store aborrer. Ål og karusser forekommer og måske lever der enkelte ørreder i søen.

Fiskeriet er frit i den sydvestlige del af Højby Sø – undtagen i april, hvor søen skal have ro i geddernes fredningsperiode. Man må dog kun fiske fra land, og alle over 18 år skal have gyldigt fisketegn.

Geologisk set er landskabet omkring Højby Sø et markant randmorænestrøg, som er resultatet af den seneste istids sidste fremstød. Højby-buen er en af de tre Odsherredbuer, der betragtes som klassiske eksempler på den glaciale landskabsdannelse.

Plantelivets udvikling har været be-
gunstiget af en heldig balance, hvor
fiskebestandene har fremmet udvik-
lingen af dyreplankton, der har været
i stand til at holde algevæksten nede.
Resultatet har været en klarvandet sø,
hvor der har kunnet udvikle sig en rig
vegetation, der dækker en stor del af
det samlede bundareal. Hornblad og
børstebledet vandaks er de domine-
rende arter. Undertiden forekommer
trådalger dog i store mængder.

Udfordringen er det høje indhold af
fosfor, der stammer fra årtiers land-
brugsforurening. Indholdet i søvandet
skal helst ligge under 0,1 milligram
pr. liter, hvis miljøtilstanden skal være
stabil.

I den første tiårs periode er indhol-
det faldet i søen fra omkring 0,75 til
0,2 milligram i gennemsnit, men sta-
dig med meget store udsving mellem
de enkelte målinger.

Fuglelivet svarede også hurtigt
igen, da vandet først begyndte at

vende tilbage. Odsherred er fattigt på
levesteder for vandfugle, så Højby Sø
fik en fin placering på hitlisten over
gode fuglesteder med sine varierede
bredbevoksninger af skov, krat og
rørbrammer ud mod de åbne, afgræs-
sede enge.

Ifølge ornitologernes database er
der gennem årene observeret 116 for-
skellige fuglearter, hvoraf en god del
yngler. I forhold til andre nye søer ud-
mærker Højby Sø sig dog ikke. De 116
arter rækker kun til en 35. plads ud af
69 mulige på listen over de bedste af
landets nye fuglesøer.

Man kan gå halvvejs rundt om søen
på det velholdte stisystem med start
fra kirkens P-plads og ud til det ned-
lagte pumpehus, hvor der er indrettet
et minimuseum.

KILDER

Forfatterens besøg på lokaliteten, 24. maj 2005
(fotos) og 27. august 2013.

Hansen, Kjeld: Dårligt design i nye søer giver for
få fugle. Fugle og Natur nr. 3. Dansk Ornitologisk
Forening 2009.

Høj, Th. & J. Dahl: Danmarks søer, bind 2. Søerne
i Vestsjællands Amt. Strandbergs Forlag, Vedbæk
1993.

Højby Sø – tilbage til naturen. Odsherreds største
naturgenopretningsprojekt. Højby Lokalråd.
Udateret. www.hojbylokalraad.dk.

Larsen, J.H.: Holbeks Amt, topographisk beskrevet.
Ods- og Skippings-herrederne. Bind 1. København
1832.

Maul, Henning: Mailkorrespondance, december
2013. I forfatterens arkiv.

Smidt, C. M.: Borren & Borrevang: et tidligt
borganlæg i sølandskabet nær Højby i Odsherred.
Klæbel 1995.

Statens Landvindingsudvalg, j.nr. 909. Rigsarkivet.

Sørensen, Kurt: Sølandskaberne ved Højby. Klæbel
2006.

[www.kulturarv.dk/1001fortaellinger/da_DK/
borren/stories/borgen-i-hoejby-soe](http://www.kulturarv.dk/1001fortaellinger/da_DK/borren/stories/borgen-i-hoejby-soe)

[www.sns.dk/udgivelser/1998/naturforvaltning/
clean.htm](http://www.sns.dk/udgivelser/1998/naturforvaltning/clean.htm)

Fuglelivet i dag

Med tilladelse fra Dansk Ornitologisk Forening bringes her et uddrag af DOF-basen, der rummer et meget stort antal fugleobservationer fra alle betydningsfulde fuglelokaliteter i landet. Ønskes der en detaljeret og aktuel status for fuglelivet ved Højby Sø, så brug dette link: www.dofbasen.dk.

Herunder ses en oversigt over de 116 fuglearter, som er registreret fra **Højby Sø**, pr. 15. december 2013. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Lille Lappedykker	(4/5)	Musvåge	(11/38)	Fjordterne	(5/15)	Sivsanger	(1/1)
Toppet Lappedykker	(19/89)	Fjeldvåge	(1/3)	Sortterne	(1/1)	Kærsanger	(1/2)
Gråstrubet Lappedykker	(12/98)	Fiskeørn	(2/2)	Hvidvinget Terne	(2/210)	Rørsanger	(4/5)
Nordisk Lappedykker	(1/1)	Tårnfalk	(5/6)	Huldue	(1/1)	Gærdesanger	(3/4)
Sorthalset Lappedykker	(7/14)	Dværgfalk	(1/1)	Ringdue	(4/45)	Tornsanger	(4/13)
Skarv	(10/346)	Lærkefalk	(1/1)	Gøg	(5/6)	Havesanger	(1/1)
Fiskehejre	(12/50)	Fasan	(1/3)	Natugle	(1/2)	Munk	(3/3)
Knopsvane	(20/89)	Grønbenet Rørhøne	(7/15)	Mursegjer	(5/84)	Gransanger	(10/18)
Kortnæbbet Gås	(2/2)	Blishøne	(18/1025)	Sanglærke	(6/15)	Løvsanger	(2/7)
Blisgås	(4/6)	Trane	(1/20)	Digesvale	(5/345)	Broget Fluesnapper	(1/1)
Grågås	(41/7606)	Strandskade	(14/27)	Landsvale	(8/702)	Sumpmejse	(1/1)
Canadagås	(9/319)	Lille Præstekrave	(5/7)	Bysvale	(5/397)	Blåmejse	(2/6)
Gravand	(21/136)	Stor Præstekrave	(1/1)	Engpiber	(3/221)	Musvit	(2/2)
Pibeand	(16/666)	Vibe	(15/208)	Skærpiber	(1/1)	Stor Tornskade	(1/1)
Knarand	(7/16)	Brushane	(2/3)	Gul Vipstjert	(5/144)	Skovskade	(1/1)
Krikand	(19/227)	Dobbeltbekkasin	(3/10)	Hvid Vipstjert	(13/85)	Husskade	(7/34)
Gråand	(17/1021)	Skovsneppe	(1/1)	Silkehale	(1/15)	Allike	(1/220)
Spidsand	(1/19)	Storspove	(1/220)	Gærdesmutte	(5/6)	Råge	(3/415)
Atlingand	(2/5)	Rødben	(3/13)	Jernspurv	(3/3)	Gråkrage	(5/80)
Skeand	(21/112)	Hvidklire	(3/3)	Rødhals	(3/3)	Stær	(6/151)
Taffeland	(25/1007)	Svaleklire	(5/7)	Nattergal	(8/9)	Skovspurv	(3/22)
Troldand	(33/1780)	Tinksmed	(11/34)	Husrødstjert	(1/1)	Bogfinke	(2/11)
Hvinand	(24/350)	Mudderklire	(20/60)	Rødstjert	(1/1)	Stillits	(4/6)
Lille Skallesluger	(1/1)	Dværgmåge	(3/10)	Stenpikker	(1/1)	Grønsisken	(1/40)
Stor Skallesluger	(1/2)	Hættemåge	(10/723)	Ringdrossel	(1/1)	Tornirisk	(1/4)
Rød Glente	(1/1)	Stormmåge	(8/515)	Solsort	(3/5)	Dompap	(1/1)
Rørhøg	(2/2)	Sildemåge	(1/1)	Sjagger	(3/113)	Kernebider	(1/1)
Hedehøg	(1/1)	Sølvmåge	(9/100)	Sangdrossel	(1/2)	Gulspurv	(4/18)
Spurvehøg	(6/7)	Svartbag	(1/1)	Misteldrossel	(1/2)	Rørspurv	(7/12)